УДК 94:2-523.6-055.2(477-25)"1850/1925"]:[330.3+316.7](045)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-9(27)-1174-1189

Чучалін Олександр Петрович кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, м. Умань, 20308, тел.: (093) 648-21-00, https://orcid.org/0000-0003-3876-8237

ЖІНОЧІ МОНАСТИРІ КИЇВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ В ЕКОНОМІЧНОМУ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ РЕГІОНУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

Анотація. У статті досліджуються чисельність жіночих монастирів Київської єпархії другої половини XIX – початку XX ст., їх соціальний склад, господарська та соціокультурна діяльність. В історії України жіночі монастирі відіграли досить значну роль. Встановлено, що саме в цей період, коли відбувалася трансформація всіх сфер суспільного життя, особливо активно проявилася діяльність і жіночих монастирів Київської єпархії. Участь в організації благодійницької допомоги, внесок у розвиток освіти й культури, активна господарська діяльність доводять включеність жіночих монастирів в соціокультурні та економічні процеси українських регіонів.

Метою статті є дослідження місця і ролі жіночих монастирів Київської єпархії та їх насельниць в історії України взагалі та Київщини зокрема.

З'ясовано, що дія російського церковного законодавства синодального періоду суттєво скоротила чисельність жіночих обителей Київщини. У досліджуваний період в Київській єпархії нараховувалося 9 жіночих монастирів, три з яких були обителями 1 класу, один – 2 класу, чотири – штатними, п'ять – заштатними, сім – спільножительними, два – неспільножительними.

У другій половині XIX ст. держава активізувала благодійницьку і просвітницьку діяльність жіночих обителей. Для підтримання своєї життєдіяльності монастирі впроваджували нові форми господарювання. Пореформений період сприяв зростанню чисельності насельниць жіночих обителей. Чернецтво жіночих монастирів Київської єпархії формувалося з представниць різних станів: селян, містян, козацтва, духовенства та дворянства.

Жіночі монастирі Київщини набули важливого значення культурно-духовних центрів, стали місцями зосередження православних святинь, духовного авторитету чернецтва та мали естетичний вплив на оточуючий етнос. Оточуючий простір, прочани та місцеве населення також мали потужний вплив на монастирі – формували їх соціальний склад, посилювали господарську та соціокультурну діяльність.

Ключові слова: Православна церква, Київська єпархія, жіночий монастир, благодійництво, освітня діяльність.

Chuchalin Oleksandr Petrovych PhD in History, Associate Professor of the Department of Ukraine's History, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 28 Sadova St., 20308, Uman, tel.: (093) 648-21-00, https://orcid.org/0000-0003-3876-8237

KYIV EPARCHY CONVENTS WITHIN KYIV REGION'S ECONOMIC AND SOCIOCULTURAL LANDSCAPE BETWEEN THE LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES

Abstract. This article explores the number of convents in the Kyiv eparchy during the second half of the 19th and early 20th centuries, along with their social makeup, economic and sociocultural contributions. Convents have played a significant role in Ukraine's history. The article shows that during this transformative period in society, Kyiv eparchy convents were particularly active. Their efforts in providing charitable assistance, advancing education and culture, as well as engaging in economic activities, highlight their integration into the sociocultural and economic processes of Ukraine's regions.

The article aims to examine the role and significance of Kyiv eparchy convents and their inhabitants in both the broader history of Ukraine and the specific context of Kyiv region.

The article reveals that the enforcement of Russian church legislation during the Synodal period significantly decreased the number of convents in Kyiv region. During the period examined, the Kyiv eparchy had nine convents: three were classified as first-class, one as second-class, four were regular, five were non-regular, seven were communal and two were non-communal.

In the second half of the 19th century, the state intensified the charitable and educational activities of the convents. To sustain their operations, they introduced new forms of economic management. The post-reform period contributed to an increase in the number of their inhabitants. The monastic community in Kyiv eparchy convents comprised women from various social classes, including peasants, townspeople, Cossacks, clergy and nobility.

In Kyiv region, convents emerged as vital cultural and spiritual centres, serving as repositories for Orthodox relics and embodying the spiritual authority of the monastic community while also exerting an aesthetic influence on the surrounding population. At the same time, they were significantly shaped by their environment, with pilgrims and the local population influencing their social structure and strengthening their economic and sociocultural activities.

Keywords: Orthodox Church, Kyiv eparchy, convent, charitable activity, educational activity.

Постановка проблеми. Серед сучасних дослідників історії Православної церкви в Україні та її інституцій історико-культурний феномен жіночого чернецтва викликає професійний дослідницький інтерес. В історії України жіночі монастирі грали досить вагому роль. Особливу активізацію жіночого чернецтва можна простежити в період другої половини XIX – початку XX ст. Це був час, коли відбувалися трансформації усіх сфер суспільного життя. Участь жіночих монастирів в організації благодійницької допомоги, внесок у розвиток освіти й культури доводять інтегрованість жіночих обителей у соціокультурні процеси великих і малих міст України. У суспільній свідомості черниці обителей були прикладом особистого благочестя, носіями духовно-моральних цінностей, оплотом православної віри. У синодальний період держава активізувала благодійницьку і просвітницьку спрямованість позакультової діяльності жіночих обителей. Для підтримання своєї життєдіяльності жіночі монастирі використовували різні види господарювання. Реформи другої половини XIX ст. в Російській імперії потягнули за собою зміни в економічному житті регіонів, що зачепило й жіночі монастирі.

На сучасному історичному етапі в Україні відбувається відродження жіночих монастирів, які продовжують традиції чернечого життя та різні форми зовнішнього чернечого служіння. З'ясування місця й ролі жіночих монастирів та їх насельниць в історії України загалом та регіонів зокрема, заслуговує окремої уваги істориків. Дослідження історії жіночих обителей набуває особливої актуальності в кризові періоди та в період масових змін ціннісних орієнтирів сучасного суспільства. Дане дослідження покликано зробити внесок у вивчення жіночого чернецтва в Україні другої половини XIX – початку XX ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна українська історіографія демонструє тенденції переосмислення ролі Православної церкви та її інституцій у суспільстві, що пов'язано з переглядом багатьох історичних тем і періодів імперського та радянського минулого, з виробленням нових підходів до вивчення православ'я в житті суспільства [7; 8]. З'являються й дослідження з просвітницької діяльності окремих монастирів України синодального періоду [4; 5; 6; 24]. Брак наукових розвідок з історії православних монастирів Київської єпархії синодального періоду, господарсько-фінансової, благодійницької, суспільно-культурної діяльності другої половини XIX – початку XX ст. спонукає до пошуку нових джерел та заповнення лакун у вітчизняній історіографії.

Мета статті – на основі комплексного аналізу здійснити дослідження з історії жіночих монастирів Київської єпархії другої половини XIX – початку XX ст., визначити їх роль в господарсько-економічному і духовно-культурному розвитку регіону**.**

Виклад основного матеріалу. До церковної реформи кінця XVIII ст. на території Київської єпархії існувало 17 жіночих монастирів. Так, за даними І. Покровського [12, с. 925] станом на 1764 р. у списку жіночих обителей Київської єпархії у тогочасних її територіальних межах рахувалися: Києво-Вознесенський Федорівський, Києво-Богословський, Києво-Іорданський, Козелецький Богословський, Ніжинський Введенський, Новомийський Успенський, Пустинно-Мутинський, Глухівський Успенський, Владинський Покровський, Великобудицький Преображенський, Пушкаровський Покровський, Бострицький Вознесенський, Пятницький Чернігівський, Покровський Мокошинський, Успенський Печеницький, Покровський Шуморський та Богословський Миронівський монастирі. Зміни адміністративно-територіального устрою, секуляризація церковних і монастирських земель синодального періоду в Україні мали суттєвий вплив на чисельність та становище жіночих монастирів Київської єпархії.

26 лютого 1764 р. імператрицею Катериною II було підписано Маніфест про секуляризацію монастирських земель, яким оголошувалося вилучення у Православної церкви на користь держави землі та селян. З прийняттям цього імператорського указу, дія якого з 1786 р. поширювалася й на територію українських земель, розпочався процес фактичної ліквідації значної частини православних монастирів. Ті ж обителі, що залишалися, було поділено на три класи та встановлено штатну норму чернецтва. Розмір утримання та штату ченців і черниць у чоловічих та жіночих монастирях різнилися. На утримання першокласних чоловічих монастирів (з 33 ченцями) державою щороку виділялося 2300 – 2500 крб., другокласних (з 17 ченцями) – 1500 крб., третьокласних (з 12 ченцями) – 950 крб.

Жіночі монастирі першого класу мали особливі умови. Вони фінансувалися державою в залежності від кількості черниць, а їхній штат коливався від 52 до 101 осіб. У другокласних та третьокласних жіночих монастирях штат встановлювався по 17 черниць із державним утриманням від 525 до 700 крб. на рік [17, с. 35]. Усі решта монастирів, які не отримували від держави фінансування, перейшли в категорію «заштатних» та мусили існувати за власний кошт. У цей період число монастирів скоротилося майже вдвічі. Зменшилися і розміри їх земельних угідь. Зокрема, лише у Київській губернії було ліквідовано 8 чоловічих та 3 жіночих монастирі [10, с. 43].

Настоятельниці жіночих обителей отримували сан ігумені. У монастирях першого класу їх оклад становив 100 руб., другого класу – 60 руб. і третього класу – 40 руб. [16, с. 292].

Географічні межі Київської єпархії, а, відповідно, й чисельність наявних на її території монастирів та чернецтва, зазнавали постійних змін відповідно до політичної кон'юнктури. Зокрема, з оголошенням 27 березня 1785 р. російською імператрицею Катериною ІІ указу про розподіл єпархій, що розташовувалися на території українських земель відповідно до намісництв, єпархія Київського митрополита обмежувалася новоствореним Київським намісництвом і складалася з 11 повітів: Київського – на Правобережжі та 10 повітів на лівому березі Дніпра: Остерського, Козелецького, Пирятинського, Лубенського, Миргородського, Хорольського, Голтвинського, Городищенського, Золотоніського і Переяславського. Київському та Галицькому митрополиту було наказано залишити у своїй єпархії лише ті церкви та монастирі, які розміщувалися на території Київської губернії. У результаті виконання цього указу станом на 1786 р. до Київської єпархії було зараховано 36 монастирів (30 чоловічих та 6 жіночих) [12, с. 723].

Подальша дія духовних штатів суттєво скоротила чисельність київських єпархіальних монастирів. Вони розділили сумну долю імператорської церковної політики щодо православних обителей на території України. До першого класу жіночих обителей Київської єпархії було віднесено Києво-Флорівський монастир, другокласних – Києво-Богословський і третього класу – Козелецький Богословський та Золотонішський Благовіщенський монастирі. «Заштатним» жіночим був Києво-Іординський монастир. Наступного 1787 р. Києво-Грецький Катеринінський монастир було переведено до Петропавлівського монастиря [12, с. 724]. Київський Богословський Михайлівський жіночий монастир отримав статус монастиря 2 класу, але уже в 1789 р. був переведений до Красногірського Преображенського монастиря біля Золотоноші, на той час Полтавської губернії [3, с. 94].

Рішенням Священного Синоду від 16 вересня 1797 р. на місця було доведено вимогу про необхідність приведення єпархіальних територій у відповідність з новими губернськими адміністративно-територіальними межами [23, с. 27]. У цих межах Київська єпархія залишалася упродовж усього синодального періоду своєї історії. Чисельність жіночих монастирів та їх статус були наступними [1, с. 288–316]:

Таблиця 1

Жіночі монастирі Київської єпархії станом на 1 січня 1887 р.

№ з/п	Назва монастиря	Час заснування	Статус	Освітні та благодійницькі заклади
			Місто Київ	
1.	Києво-Флорівський Вознесенський	1566 р.	Жіночий, 1 класу з 1786 р., неспільножительний	1.Двокласне училище для дівчаток. 2. Притулок для дітей-сиріт духовного звання. 3.Богадільня для пристарілих і хворих черниць.
2.	Києво-Введенський	1898 р.	Жіночий, заштатний, спільножительний	1.Церковно-приходська школа для дівчаток. 2.Богадільня.
3.	Києво-Покровський	1889 р.	Жіночий, 1 класу, спільножительний, лікарняний	1.Двокласна церковно-приходська школа з гуртожитком для дівчаток-сиріт та повним утриманням від монастиря. 2. Притулок для сліпих, невиліковно хворих та безрідних монахів. 3. Притулок для дітей-сиріт загиблих воїнів. 4. Безкоштовна лікарня на 60 ліжок з терапевтичним і хірургічним відділеннями. 5.Безкоштовна лікарня для хворих мешканців міста. 6. Аптека.
			Київський повіт	
4.	Межигірський Спасо-Преображенський	XVI ст.	Чоловічий, заштатний, спільножительний. У 1787 р. згорів дотла, був скасований. У 1884 р. було відновлено, а у 1894 р. перетворено на жіночий, 1 класу, спільножительний. Був приписним Києво-Покровського жіночого монастиря.	
5.	Ржищівський Спасо-Преображенський	XVII ст.	Чоловічий, з 1850 р. жіночий заштатний, спільножительний.	1.Двокласна школа зі зразковою при ній початковою школою. 2. Притулок. 3. Лікарня. 4.Богадільня.
			Канівський повіт	
6.	Богуславський Миколаївський	XVI ст.	Чоловічий, заштатний, неспільножительний, з 1904 р. перетворено в жіночий, спільножительний монастир. Училищний.	1. Єпархіальне духовне училище з 1818 р.
7.	Корсунський Свято-Онуфріївський Гуляницький	XVII ст.	Чоловічий, заштатний, неспільножительний. У 1910 р. перетворено в жіночий, спільножительний	
			Чигиринський повіт	
8.	Мотронинський Свято-Троїцький	XVI ст.	Чоловічий, заштатний, неспільножительний, у 1911 р. перетворено в жіночий, спільножительний.	1. Двокласна церковно-приходська школа з гуртожитком.
9.	Лебединський Миколаївський	1779 р.	Жіночий, 2 класу з 1842 р., неспільножительний, училищний	1.Двокласна професійна школа. 2.Лікарня.

Управління жіночими монастирями в досліджуваний період здійснювали настоятельниці в сані ігумень, які призначалися указом Святійшого правлячого Синоду. Кожен монастир мав посади карбничої, ризничої, благочинної (монастиря) і економки. Призначення на ці посади здійснював правлячий архієрей – митрополит Київський і Галицький. Усі особи на цих посадах формували монастирську верхівку, яка в побутовому та матеріальному відношенні жила дещо інакше, ніж пересічні черниці. Вони допомагали настоятельниці в управлінні господарсько-економічною діяльністю обителі, формували її найближчу раду.

У XIX ст., крім поділу православних монастирів на штатні і заштатні, обителі ділилися на спільножительні та неспільножительні. У досліджуваний у цій статті період 7 жіночих монастирів Київської єпархії було спільножительними, 2 – неспільножительними. Черниці у спільножительних обителях не могли нічим розпоряджатися на правах власності, оскільки все майно належало монастирю, як юридичній особі. Іншими словами, черниці спільножительного монастиря усе необхідне – їжу, одяг, взуття тощо – отримували від монастиря. За це вони безкоштовно працювали на користь своєї обителі: займалися духовною діяльністю та фізичною працею (виконували різного виду послух). Тому спільножительні монастирі існували лише за рахунок власних доходів. Результати праці чернецтва у таких монастирях були спільними, отримані доходи були власністю обителі і черниць. У штатних спільножительних монастирях виділені з державної скарбниці кошти надходили до монастиря і використовувалися на спільні потреби обителі [14, с. 65].

У неспільножительних монастирях насельниці отримували від обителі лише місце для проживання і спільне богослужіння. Іноді були й спільні трапези. Усе інше, необхідне для життя, черниці здобували самі. Також вони могли отримувати платню або згідно встановлених «штатів», або за рахунок доходів від богослужінь чи від виготовлення й реалізації різного виду виробів. Так, в неспільножительних штатних монастирях (наприклад, Києво-Флорівському) черниці могли купувати майно в пожиттєве користування.

Монастирі Київської єпархії, особливо міські, мали славу потужних духовних та господарських центів, що динамічно розвивалися в умовах пореформеного періоду і притягували під свій дах бажаючих нести чернечий послух не лише мешканок українських губерній, а й жительок практично з усієї європейської частини Російської імперії. Монастирі Київщини мали традиційне і важливе значення культурно-духовних центрів, були місцями зосередження православних святинь, духовного авторитету чернецтва та мали

естетичний вплив на оточуючий етнос. Оточуючий простір, прочани та місцеве населення також мали потужний вплив на монастирі – формували їх соціальний склад, посилювали господарську та соціокультурну діяльність.

Наочним прикладом усього вище означеного може бути практично кожний жіночий монастир Київської єпархії другої половини XIX – початку XX ст. Зокрема, Києво-Флорівський Вознесенський жіночий монастир розташовувався в самому центрі міста Києва на Подолі, при церкві святих мучеників Флора і Лавра. Увесь синодальний період Києво-Флорівський Вознесенський жіночий монастир відносився до неспільножительних обителей першого класу та перебував у єпархіальному підпорядкуванні [20, арк. 416].

Культурний ландшафт монастиря, який на довгі десятиліття став окрасою Києва та притягував до себе прочан і пересічних відвідувачів, формували п'ять кам'яних церков з металевими покриттями дахів: Вознесенська (1732 р.), двоповерхова Микільсько-Тихвинська, Воскресенська (1820), Казанська (1841 р.), Троїцька цвинтарна церква (1857 р.). Під трьома церквами було збудовано глибокі погреби. Ігуменя та черниці мешкали в келіях, які розташовувалися у дев'яти кам'яних двоповерхових корпусах [19, арк. 528].

Показовою також є історія кожної жіночої обителі Київської єпархії. Зокрема, Києво-Введенський жіночий монастир бере свій початок з організації у березні 1878 р. жіночої общини в місті Києві. Ініціаторкою її створення стала вдова капітана російської армії Мотрона Олександрівна Єгорова. Клопотанням митрополита Київського і Галицького Феогноста (Лебедєва) за постановою Святійшого Синоду від 17 травня 1901 р. цю общину було реорганізовано в спільножительний жіночий монастир [19, арк. 616].

Ржищівський Спасо-Преображенський заштатний спільножительний другокласний жіночий монастир точних документальних відомостей про час і обставини свого заснування не має. Відомо лише про те, що він існував ще з часів Київської Русі і був розорений монголо-татарами. Також є окремі відомості, що уже в XV ст. у Ржищеві був діючий чоловічий монастир. Він розташовувався за 80 верст від міста Києва та на відстані 3 верст від самого міста Ржищева, на правому березі Дніпра [19, арк. 654]. Після приєднання Правобережної України до Речі Посполитої, монастир було позбавлено матеріальної підтримки, що, згодом, призвело до його запустіння [13, с. 53].

Порятунком для обителі стало клопотання митрополита Київського і Галицького Філарета (Амфітеатрова), подане у 1852 р. до Святійшого Синоду про переведення Ржищівського Преображенського заштатного чоловічого монастиря у статус жіночих [1, с. 316]. Завдяки старанням його настоятельниць та пожертвам, монастир почав активно змінюватися і розбудовуватися

[11, с. 101]. Уже станом на початок 1870-х рр. тут проживало 47 черниць та 48 послушниць [2, с. 4]. Монастир розбудував потужний господарський комплекс, мав земельні угіддя та пасовища, пасіку, розводив худобу, забезпечував себе повністю збіжжям, сіном та городніми культурами [19, арк. 662].

Лебединський Миколаївський другокласний неспільножительний монастир знаходився за 205 верст від Києва, поблизу села Лебедин Чигиринського повіту Київської губернії. Датою його заснування вважають період між 1779 – 1784 рр. з благословіння митрополита Київського і Галицького Самуїла (Мислaвського) коштом князя Ксаверія Любомирського. Його засновницями стали черниці Молдавського Свято-Успенського Калатурського монастиря Магдалина, Дарина і Февронія [19, арк. 654 зв.]. З приєднанням Правобережної України до складу Російської імперії та поширенням сюди імперського законодавства, у тому числі й у питанні управління монастирями, значну частину монастирів було ліквідовано або залишено поза штатом. Лебединський Миколаївський жіночий монастир також опинився поза штатом, тобто без матеріальної допомоги з боку держави.

Монастир отримував з державної скарбниці лише 85 руб. 75 коп. як компенсацію за ненаділені йому угіддя. Однак, належна організаційна та активна господарська діяльність ігумені Магдалини (1829–1858), яка була настоятельницею цієї обителі упродовж майже тридцяти років, сприяли його перетворенню в потужний тогочасний архітектурно-господарський комплекс, в якому перебувало одночасно близько 50 черниць та 30 послушниць [19, арк. 794]. З часом суттєві господарські успіхи Лебединського жіночого монастиря та активна діяльність його настоятельниці посприяли зміні статусу обителі.

Згідно указу від 25 грудня 1841 р. про штати монастирів для Західних єпархій, урядовим Сенатом і Святійшим Синодом від 4 січня 1842 р. було затверджено штати для цих монастирів. За поданням митрополита Київського і Галицького Філарета, Святійший Синод зарахував Лебединський Миколаївський монастир до обителей другого класу.

Зміни пореформенного періоду другої половини XIX ст. втягнули в орбіту нових соціально-економічних відносин і жіночі обителі Київської єпархії. Зокрема, згідно статистичних даних звітів Лебединського Миколаївського жіночого монастиря за 1915 р. доходами обителі були: виплати з державної скарбниці в сумі 2 555 р. 80 коп., кружковий і гаманцевий збір – 279 руб. 34 коп., прибуток від продажу свічок – 1 507 руб. 57 коп., прибутки від нерухомих оброчних статей – 293 руб. 70 коп., відсотки від капіталів – 1 357 руб. 53 коп., пожертви – 240 руб. У білетах недоторканного капіталу монастир тримав на банківських рахунках кошти в сумі 38 814 руб. [19, арк. 740].

Активна господарська діяльність жіночих обителей давала їм можливість приймати черниць поза штатом та утримувати необхідну кількість послушниць. Чисельність та соціальний склад черниць і послушниць жіночих монастирів Київської єпархії відображали соціально-економічні зміни, що стали характерними для пореформеного періоду. Друга половина XIX – початок XX ст. стали сприятливим часом для зростання чисельності жіночих монастирів та їх насельниць [15, с. 80]. Це було пов'язано з тим, що скасування кріпацтва, підрив основ патріархальної сім'ї принесли суттєві зміни і в становищі жінки в суспільстві. Отримання відносної свободи і можливість прийняття самостійних рішень орієнтували окремих представниць жіночої статті знайти спокій від мирських справ і проблем у православних обителях. У цьому переконує й аналіз послужних списків у частині чисельності насельниць жіночих монастирів. Жіночі обителі ставали більш багатолюднішими, ніж чоловічі. Скасування кріпосного права у 1861 р. відобразилася на становищі жінки-селянки. Хоча патріархальні та консервативні звичаї в селянських сім'ях продовжували домінувати, однак юридично селянська дівчина чи вдова отримували після реформи відносну свободу і самостійність у прийнятті рішень. Бажання навчатися і бути активною у виборі життєвого орієнтиру, пасивний протест проти чоловічого домінування в сім'ї часто приводили представниць практично всіх верств тогочасного суспільства до монастирів.

Чернецтво жіночих монастирів Київської єпархії формувалося з представниць різних станів: селян, містян, козацтва, духовенства. Помітну роль серед монахинь другої половини XIX ст. починає відігравати незначний прошарок вихідців із дворян. Як засвідчує практика, ця категорія монахинь не завжди зливалася з рештою чернецтва, продовжуючи вважати себе дворянками і багато в чому зберігали погляди і психологію вищого стану і, звичайно, свої старі зв'язки.

Прикладом може стати Покровський жіночий монастир у Києві. За штатом ця обитель могла утримувати настоятельницю, 24 черниці та 100 послушниць. Насправді ж, згідно послужних списків, наприклад, 1912 р., у монастирі перебувало 58 монахинь, 147 указних послушниць та 443 послушниці, що знаходилися на трудовому випробуванні. У монастирському училищі на повному його утриманні за штатом навчалися 20 учениць, зверх штату – 51 дитина та працювало 4 вчителів. Усього монастир утримував 693 особи [20, арк. 352–342]. Це свідчило про значні матеріальні можливості обителі у забезпеченні такої кількості людей. Про чисельність чернецтва жіночих монастирів Київської єпархії на початку XX ст. свідчать наступні дані, узагальнені автором на основі матеріалів архівних фондів [19] і подані у таблиці:

Таблиця 2

Чисельність насельниць жіночих монастирів Київської єпархії станом на 1915 р.

Назва монастиря	Чисельність за посадами	Усього мешканців монастиря
Києво-Флорівський	Настоятельниця – 1 Монахинь – 40 Монахинь поза штатом - 104 Послушниць – 63 Працюючих на випробуванні – 770 Світські особи – 4	982
Києво-Покровський (з приписним Межигірським Спасо-Преображенським жіночим монастирем)	Настоятельниця – 1 Монахинь – 112 Послушниць – 107 Працюючих на випробуванні – 481 Учениць – 46 Вчителі - 4	751
Києво-Введенський	Настоятельниця – 1 Монахинь – 22 Послушниць – 33 Працюючих на випробуванні – 77 Учениць – 40	173
Ржищівський Спасо-Преображенський	Настоятельниця – 1 Священники – 2 Черниці – 78 Послушниці – 177 Сторож – 1	259
Богуславський Миколаївський	Настоятельниця – 1 Монахині – 8 Послушниці - 74	83
Корсунський Свято-Онуфріївський Гуляницький	Настоятельниця – 1 Монахині – 13 Послушниці - 105	119
Мотронинський Свято-Троїцький	Настоятельниця – 1 Монахині – 86 Послушниці - 189	276
Лебединський Миколаївський	Настоятельниця – 1 Монахині – 141 Послушниці – 288	430
Разом		**3 073**

У другій половині XIX ст. держава активізувала благодійницьку і просвітницьку діяльність жіночих обителей. Так, 29 лютого 1868 р. на ім'я

єпархіальних преосвященних було направлено указ Святійшого Синоду з вимогою відкриття при жіночих монастирях навчальних закладів для дівчаток, переважно духовного звання, а також інших благодійницьких закладів (лікарні, богадільні) залежно від можливостей обителей [22, с. 48–49]. На початку 1870 р. Святійшим Синодом було переглянуто результати дії указу і ще раз рекомендовано єпархіальному начальству при відкритті нових обителей сприяти створенню при них навчальних або благодійницьких закладів [22, с. 95].

У цьому ключі прикладом є Києво-Покровський жіночий монастир. Цю обитель було засновано постановою Святійшого Синоду від 21–23 червня 1889 р. [9, с. 264] на Лук'янівській ділянці міста Києва в садибі великої княгині Олександри Петрівни Романової (дружини старшого брата російського імператора Олександра II). З моменту свого заснування цей монастир було визначено спільножительною обителлю 1 класу, що перебувала в єпархіальному управлінні.

Засновниця монастиря отримала сама каліцтво, прийняла чернечий постриг під ім'ям Анастасії, з розумінням і співчуттям ставилася до всіх, хто потребував допомоги. Усе своє подальше життя черниця Анастасія присвятила допомозі хворим і немічним людям та дітям-сиротам. Так, відразу по заснуванню Покровської обителі в Києві, тут було відкрито і однокласну церковно-приходську школу з притулком для малолітніх дітей. Як школа, так і притулок утримувалися виключно коштом монастиря, власними пожертвами княгині та за рахунок благодійницького допомоги небайдужих. Діти тут отримували місце для постійного проживання на увесь період навчання, а також одяг та харчування. У 1901 р. цю школу було реорганізовано у двокласну. Вона перебувала під безпосереднім управлінням настоятельниць монастиря та Київського відділення Єпархіальної училищної ради [21, с. 423]. Щороку тут навчалося від 40 до 50 учениць. Педагогічний процес забезпечували 7 вчителів-предметників. Окрім загальноприйнятої для такого типу шкіл програми навчання, тут дівчаток також навчали рукоділлю та церковному співу. Для кращого розміщення дітей, резолюцією митрополита Київського і Галицького Флавіана (Городецького) у 1912 р. школу разом з притулком було переведено до приписного Києво-Межигірського монастиря [21, арк. 424].

Окрім освітньої, монастир активно займався й благодійницькою та соціальною діяльністю. У 1897 р. на кошти покійної на той час засновниці монастиря було збудовано приміщення аптеки, амбулаторію, безкоштовну лікарню для приходящих хворих з газовим освітленням, двоповерховий корпус терапевтичного відділення на 40 ліжок з домовою церквою при ньому. Цей корпус уже було обладнано електричним освітленням, паровим опаленням та всім необхідним «… на вимогу новітньої медицини» [20, арк. 261].

Висновки. В історії України жіночі монастирі грали досить вагому роль. Створюючи потужні архітектурно-господарські комплекси, вони стали пам'ятками матеріальної і духовної культури України, виконували необхідні для тогочасного суспільства і держави соціальні функції. Особливу активізацію жіночого чернецтва можна простежити в період другої половини XIX – початку XX ст. на прикладі Київської єпархії. При кожному монастирі на умовах спільножительності було створено богадільні, притулки чи церковно-приходські школи, які утримувалися, переважно, за рахунок обителі. Соціальний склад насельниць монастирів та їх рівень освіченості відповідали тому середовищу, в якому формувалися жіночі монастирі Київської єпархії. В другій половині XIX – на початку XX ст. жіночі православні обителі єпархії на монастирських угіддях в дусі часу вдосконалювали господарську діяльність, впроваджували нові форми господарювання, охоче ділилися з місцевим селянством своїми вміннями та досягненнями. Монастирські господарства набували рентабельності, а їх доходи завжди спрямовувалися на фінансування соціальних проєктів.

Участь жіночих монастирів в організації благодійницької допомоги, внесок у розвиток освіти й культури доводять інтегрованість жіночих обителей у соціокультурні процеси великих і малих міст України.

Література:

1. Денисов Л.И. Православные монастыри Российской империи. М.: Издание А. Д. Ступина, 1908. 984 с., ил., табл.

2. Женское училище при Ржищевском женском монастыре // Киевские епархиальные ведомости. 1879. №51. 19 декабря. С. 4–8.

3. Зверинский В.В. Материал для историко-топографического исследования о православных монастырях в Российской империи, с библиографическим указателем. Том 1: Преобразования старых и учреждение новых монастырей с 1764–95 по 1 июля 1890 год. С.-Петербург: Типография В. Безобразова и Комп., 1890. 314 с.

4. Кузнець Т.В. Другокласні та церковно-учительські школи Духовного відомства на початку XX століття // Уманська старовина: Науковий журнал. 2016. №1. С. 25–30.

5. Кузьменко Т. Михайлівська церковно-учительська школа при Києво-Золотоверхому монастирі (кін. XIX ст.) // Труды Киевской духовной академии. 2019. №19(191). С. 88–99.

6. Лавріненко Н.П. Участь православних монастирів Київської єпархії у системі духовної освіти Російської імперії (XIX – початок XX ст.) // Лаврський альманах: Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури: зб. наук. пр. Вип. 14. К., 2005. С. 18–26.

7. Ломачинська І.М. Роль православних монастирів у формуванні світоглядних орієнтирів українського суспільства // Вісник Черкаського університету. Серія «Філософія». 2016. №2. С. 61–70.

8. Ломачинська І. М. Монастирі України. К.: Балтія-Друк, 2015. 208 с.

9. Об утверждении в городе Киеве женского Покровского монастыря в усадьбе Ее Высочества Великой княгини Александры Петровны // Церковные ведомости. 1889. №27. С. 264.

10. Опыт историческаго изследования о числе монастырей русских, закрытых в XVIII и XIX веках П. Чудецкаго // Труды киевской духовной академии. 1877. № 4. С. 40–107.

11. Памятная книжка Киевской епархиии. 1882 год / Сост. А.В. Нов, В. Антонов. Киев: Тип. Т.Г. Новицкого, 1882. 408 с.

12. Покровский И.М. Русские епархии в XVI–XIX вв., их открытие, состав и пределы. Опыт церковно-исторического, статистического и географического исследования. Казань: Центральная типография, 1913. Том второй (XVIII век). 966 с.

13. Похилевич Л. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, или Статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся. Киев: Типография Киевопечерской лавры, 1864. 763 с.

14. Разъяснительные постановления Святейшего синода // Церковные ведомости. 1899. №11. С. 65.

15. Рубакин Н.А. Россия в цифрах. Страна. Народ. Сословия. Классы. СПб.: Изд-во «Вестник знания», 1912. 144 с.

16. Сборник действующих и руководственных церковных и церковно-гражданских постановлений по ведомству православного исповедания / Сост. Т. Барсов. СПб.: Синод. тип., 1885. Т. 1. XX, 663, CLXXVIII с.

17. Федоренко С.А. Динаміка поширення православних монастирів на Полтавщині (XVII – XIX ст.) // Культура народов Причерноморья. 2009. № 171. С. 34–38.

18. Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДІАК). Ф. 183. Оп. 1. Спр. 54. 112 арк.

19. ЦДІАК України. Ф. 183. Оп. 1. Спр. 541. 840 арк.

20. ЦДІАК України. Ф. 183. Оп. 1. Спр. 528. 624 арк.

21. ЦДІАК України. Ф. 183. Оп. 1. Спр. 5. 517 арк.

22. Циркулярные указы Святейшего правительствующего Синода 1867–1900 гг. / Собр. и изд. А. Завьялов, секр. Святейшего синода. 2-е изд., доп. Санкт-Петербург : И.Л. Тузов, 1901. 444 с.

23. Щеглов В. Г. Государственный совет в России в особенности в царствование императора Александра I. История образования русского Государственного совета сравнительно с аналогичными западно-европейскими учреждениями. Историко-юридическое исследование. Т. 1–2. Ярославль, 1891–1895.

24. Янчук М. Підготовка учительських кадрів у церковно-учительських школах наприкінці XIX – на початку XX століття // European philosophical and Historical Discourse. 2018. Volume 4. Issue 3. P. 79–85.

References:

1. Denysov, L.Y. (1908). Pravoslavnye monastyry Rossyiskoi ymperyy [Orthodox monasteries of the Russian Empire]. M.: Yzdanye A. D. Stupyna [in Russian].

2. Zhenskoe uchylyshche pri Rzhishchevskom zhenskom monastyre (1879) [Women's school at the Rzhyshchevsky women's monastery]. Kievskie eparkhialnye vedomosti, 51, 4–8 [in Russian].

3. Zverynskyi, V.V. (1890). Materyal dlia ystoryko-topohrafycheskoho yssledovanyia o pravoslavnykh monastyriakh v Rossyiskoi ymperyy, s byblyohrafycheskym ukazatelem [Material for historical and topographic research on Orthodox monasteries in the Russian Empire, with a bibliographic index]. Tom 1: Preobrazovanyia starykh y uchrezhdenye novыkh monastyrei s 1764–95 po 1 yiulia 1890 hod. S.-Peterburh: Typohrafyia V. Bezobrazova y Komp. [in Russian].

4. Kuznets, T.V. (2016). Druhoklasni ta tserkovno-uchytelski shkoly Dukhovnoho vidomstva na pochatku XX stolittia [Second-class and church-teacher schools of the Theological Department at the beginning of the 20th century]. *Umanska starovyna: Naukovyi zhurnal. 1*, 25–30 [in Ukrainian].

5. Kuzmenko, T. (2019). Mykhailivska tserkovno-uchytelska shkola pry Kyievo-Zolotoverkhomu monastyri (kin. XIX st.) [St. Michael's Church and Teacher's School at the Kyiv-Zolotoverkhy Monastery (end of the 19th century)]. *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii, 19(191),* 88–99 [in Ukrainian].

6. Lavrinenko, N.P. (2005). Uchast pravoslavnykh monastyriv Kyivskoi yeparkhii u systemi dukhovnoi osvity Rosiiskoi imperii (XIX – pochatok XX st.) [The participation of Orthodox monasteries of the Kyiv Diocese in the system of spiritual education of the Russian Empire (19th - early 20th centuries)]. *Lavrskyi almanakh: Kyievo-Pecherska lavra v konteksti ukrainskoi istorii ta kultury: zb. nauk. pr., 14,* 18–26 [in Ukrainian].

7. Lomachynska, I. (2016). Rol pravoslavnykh monastyriv u formuvanni svitohliadnykh oriientyriv ukrainskoho suspilstva [The role of Orthodox monasteries in the formation of worldview orientations of Ukrainian society]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriia «Filosofiia», 2*, 61–70 [in Ukrainian].

8. Lomachynska, I. M. (2015). Monastyri Ukrainy [Monasteries of Ukraine]. K.: Baltiia-Druk [in Ukrainian].

9. Ob utverzhdenii v gorode Kieve zhenskogo Pokrovskogo monastyrya v usadbe Ee Vysochestva Velikoj knyagini Aleksandry Petrovny [On the establishment of the Pokrovsky Convent in the city of Kyiv in the estate of Her Highness Grand Duchess Alexandra Petrovna] (1889). *Cerkovnye vedomosti*, *27*, 264 [in Russian].

10. Opyt istoricheskago izsledovaniya o chisle monastyrej russkih, zakrytyh v XVI i XIX vekah P. Chudeckago [An attempt at historical research on the number of Russian monasteries closed in the 18th and 19th centuries by P. Chudetsky]. (1877). *Trudy Kievskoj duhovnoj akademii*, *4*, 40–107 [in Russian].

11. Pamiatnaia knyzhka Kyevskoi eparkhyyy. 1882 hod (1882). [Commemorative book of the Kyiv diocese. 1882] / Sost. A.V. Nov, V. Antonov. Kyev: Typ. T.H. Novytskoho [in Russian].

12. Pokrovskyi, Y.M. (1913). Russkye eparkhyy v XVI–XIX vv., ykh otkrytye, sostav y predely. Opyt tserkovno-ystorycheskoho, statystycheskoho y heohrafycheskoho yssledovanyia [Russian dioceses in the 16th–19th centuries, their opening, composition and boundaries. An experience of church-historical, statistical and geographical research]. Tom vtoroi (XVIII vek). Kazan: Tsentralnaia typohrafyia [in Russian].

13. Pohilevich, L. (1864). Skazaniya o naselennyh mestnostyah Kievskoj gubernii, ili Statisticheskie, istoricheskie i cerkovnye zametki o vseh derevnyah, selah, mestechkah i gorodah, v predelah gubernii nahodyashihsya [Legends about the populated areas of the Kyiv province or Statistical, historical and church notes about all villages, villages, towns and cities within the province of Nakhod]. Kiev: Tipografiya Kievopecherskoj lavry [in Russian].

14. Raz'yasnitel'nye postanovleniya Svyatejshego sinoda (1899). [Explanatory Resolutions of the Holy Synod]. *Cerkovnye vedomosti*, *11*, 65 [in Russian].

15. Rubakin, N.A. (1912). Rossiya v cifrah. Strana. Narod. Sosloviya [Russia in figures. Country. People. Estates. Classes]. Klassy. SPb.: Izd-vo «Vestnik znaniya» [in Russian].

16. Sbornik dejstvuyushchih i rukovodstvennyh cerkovnyh i cerkovno-grazhdanskih postanovlenij po vedomstvu pravoslavnogo ispovedaniya (1885) [Collection of current and governing church and church-civil regulations for the department of the Orthodox confession] / Sost. T. Barsov. SPb.: Sinod. Tip. [in Russian].

17. Fedorenko, S.A. (2009). Dynamika poshyrennia pravoslavnykh monastyriv na Poltavshchyni (XVII – XIX st.) [The dynamics of the spread of Orthodox monasteries in the Poltava region (XVII-XIX centuries)]. *Kultura narodov Prychernomoria, 171,* 34–38 [in Ukrainian].

18. Central`ny`j derzhavny`j istory`chny`j arxiv Ukrayiny [Central State Historical Archive of Ukraine] (dali – CzDIAK [CSHAU]). F. 183. Op. 1. Spr. 54. 112 ark.

19. CzDIAK [CSHAU]. F. 183. Op. 1. Spr. 541. 840 ark.

20. CzDIAK [CSHAU]. F. 183. Op. 1. Spr. 528. 624 ark.

21. CzDIAK [CSHAU]. F. 183. Op. 1. Spr. 5. 517 ark.

22. Cirkulyarnye ukazy Svyatejshego pravitelstvuyushego sinoda 1867–1900 gg. (1901). [Circular decrees of the Holy Governing Synod 1867–1900] / Sobr. i izd. A. Zavyalov, sekr. Svyatejshego sinoda. 2-e izd., dop. Sankt-Peterburg [in Russian].

23. Shcheglov, V.G. (1895). Gosudarstvennyj Sovet v carstvovanie imperatora Aleksandra II [State Council in the reign of Emperor Alexander II]. Yaroslavl' [in Russian].

24. Yanchuk, M. (2018). Pidhotovka uchytelskykh kadriv u tserkovno-uchytelskykh shkolakh naprykintsi XIX – na pochatku XX stolittia [Training of teaching staff in church teaching schools at the end of the 19th and the beginning of the 20th century]. *European philosophical and Historical Discourse*, *4, 3,* 79–85 [in Ukrainian].